

תשרי התשע"ב

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

ברית בין הבתרים

לפרשת לך לך (מעובד משיעור של הרב יעקב מדן ראש ישיבת הר עציון)

הָאָמְרִי, עַד-הֵנָּה. יִזְ וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה, וְעֹלְטָה הָיָה; וְהֵנָּה תִּנּוֹר עֵשׂוֹן, וְלִפִּיד אֵשׁ, אֲשֶׁר עִבְרָ, בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה. יח בַּיּוֹם הַהוּא, כָּרַת יְהוָה אֶת-אַבְרָם--בְּרִית לֵאמֹר: לְזָרְעֶךָ, נִתְּתִי אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת, מִנְּהַר מִצְרַיִם, עַד-הַנְּהַר הַגָּדֹל נְהַר-פָּרָת. יט אֶת-הַקֵּינִי, וְאֶת-הַקֵּנִיזִי, וְאֶת-הַקְּדָמְנִי. כ וְאֶת-הַחֲתִי וְאֶת-הַפְּרִזִּי, וְאֶת-הַרְפָּאִים. כא וְאֶת-הָאָמְרִי, וְאֶת-הַכְּנַעֲנִי, וְאֶת-הַגְּרָגְשִׁי, וְאֶת-הַיְבוּסִי. {ס}

יש אמנם לשים לב לכך שבראש ובראשונה, ברית בין הבתרים היא הערובה הרשמית לכך שה' יקיים את הבטחתו לאברהם בדבר ירושת צאצאיו את הארץ (פסוקים י"ח-כ"א); וברור שזוהי בשורה חיובית. אבל, האימה האוחזת את אברהם היא רק אפס קצהו של הסבל שיחווה זרעו. כלומר העובדה שהגלות והייסורים הם חלק אינטגרלי של הברית, היא מוזרה וחיידתית:

- מדוע הברית כוללת את הייסורים?
- מדוע ה' בוחר את רגע בו הוא מבטיח לאברהם בצורה חגיגית את ירושת הארץ ואת היותו לעם גדול כדי להודיע לו על האסון העתידי?
- מדוע אברהם צריך לדעת בכלל על שעבוד מצרים?

חז"ל התחבטו בשאלה מה צורך בפורענות זו, וכדרכם במקומות רבים - כרכו את תשובתם בתורת הגמול, השכר והעונש. הגמרא בנדריס דף לב ע"א אומרת:

"אמר רבי אבהו אמר רבי אלעזר: מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים? מפני שעשה אנגרייא בתלמידי חכמים, שנאמר: וירק את חניכיו ילידי ביתו. ושמואל אמר: מפני שהפריז על מדותיו של הקב"ה, שנאמר: במה אדע כי אירשנה. ורבי יוחנן אמר: שהפריש בני אדם מלהכנס תחת כנפי השכינה, שנאמר: תן לי הנפש והרכוש קח לך".

ניתן לחלק את שלוש התשובות שבגמרא לשתים קבוצות ברורות: באחת נמצאים בני בית מדרשו של רבי יוחנן בטבריה - ר' יוחנן עצמו, ר' אלעזר תלמידו-חברו ור' אבהו תלמידו;

המוזרות של ברית בין הבתרים

אנחנו נוטים לחשוב על ברית אלוקית, כביכול חוזה עם הקב"ה, כדבר טוב - לא 'סתם' טוב, אלא מושלם. כל ברית עם ה' אמורה לכלול, פחות או יותר, את המרכיבים השכיחים של והרגילים של בריתות כאלו - הבטחה להפוך לאומה, ירושת הארץ, השגחת ה' ואולי גם סוג של אחריות דתית; אנחנו לא מצפים מהבריתות שלנו שיכללו סעיף של ייסורים (אולי במקרה של חטא, אבל לא כהבטחה). ברית בין הבתרים עומדת בניגוד תהומי לציפייה שלנו, מכיוון שבמעמד הברית בין ה' לבין אברהם, אברהם מקבל הבטחה חגיגית להרבה מאוד ייסורים:

א אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, הָיָה דְּבַר-יְהוָה אֶל-אַבְרָם, בְּמַחְזָה, לֵאמֹר: אֶל-תִּירָא אַבְרָם, אֲנִי מִגּוֹן לְךָ--שֶׁכֶּרְךָ, הִרְבָּה מְאֹד. ב וַיֹּאמֶר אַבְרָם, אֲדֹנָי יְהוָה מַה-תַּתֶּן-לִי, וְאֲנִי, הוֹלֵךְ עֲרִירִי; וּבֶן-מִשְׁקָ בִּיתִי, הוּא דְמִשְׁק אֱלִיעֶזֶר. ג וַיֹּאמֶר אַבְרָם--הֵן לִי, לֹא נִתְּתָה זָרַע; וְהֵנָּה בֶן-בֵּיתִי, יוֹרֵשׁ אֹתִי. ד וְהֵנָּה דְּבַר-יְהוָה אֵלָיו לֵאמֹר, לֹא יִירָשְׁךָ זֶה: כִּי-אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֶּעֶיךָ, הוּא יִירָשְׁךָ. ה וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה, וַיֹּאמֶר הַבֶּט-נָא הַשָּׁמַיְמָה וְסַפֵּר הַכּוֹכָבִים--אִם-תּוּכַל, לְסַפֵּר אֹתָם; וַיֹּאמֶר לוֹ, כֹּה יִהְיֶה זָרְעֶךָ. ו וְהָאֱמוֹן בֵּיהֶנָּה; וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ, צְדָקָה. ז וַיֹּאמֶר, אֵלָיו: אֲנִי יְהוָה, אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים--לְתֵת לְךָ אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת, לְרִשְׁתָּהּ. ח וַיֹּאמֶר: אֲדֹנָי יְהוָה, בְּמָה אֲדַע כִּי אִירְשֶׁנָּה. ט וַיֹּאמֶר אֵלָיו, קַח לִי עֵגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת, וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת, וְאֵיל מְשֻׁלֶּשׁ; וְתֹר, וְגֹזֵל. י וַיִּקַּח-לוֹ אֶת-כָּל-אֵלֶּה, וַיָּבִתָּר אֹתָם בְּתֵנִךְ, וַיִּתֵּן אִישׁ-בְּתֹרוֹ, לְקִרְיַת רַעְיָה; וְאֶת-הַצֶּפֶר, לֹא בָתָר. יא וַיִּכְדּ הָעֵיט, עַל-הַפְּגָרִים; וַיֵּשֶׁב אֹתָם, אַבְרָם. יב וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לְבוֹא, וְתִרְדְּמָה נָפְלָה עַל-אַבְרָם; וְהֵנָּה אֵימָה חֲשָׁכָה גְדֹלָה, נִפְלְתָה עָלָיו. יג וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם, יָדַע תְּדַע כִּי-גֵר יִהְיֶה זָרְעֶךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, וְעַבְדוּם, וְעֹנוּ אֹתָם--אַרְבַּע מֵאוֹת, שָׁנָה.

יד וְגַם אֶת-הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ, דָּן אֲנִי; וְאַחֲרֵי-כֵן יֵצְאוּ, בְּרִכְשׁ גָּדוֹל. טו וְאַתָּה תָּבוֹא אֶל-אַבְתָּיִךְ, בְּשָׁלוֹם: תִּקְבְּרָה, בְּשִׂיבָה טוֹבָה. טז וְדוֹר רְבִיעִי, יֵשׁוּבוּ הֵנָּה: כִּי לֹא-שָׁלֵם עוֹן

ובשנייה נמצא ראש ישיבת נהרדעא שבבבל - שמואל. אמוראי טבריה קושרים את הברית בין הבתרים לפרשה הקודמת לה - מלחמת אברהם עם כדרלעומר וחבריו, ומחפשים במלחמה זו את חטאו של אברהם. שמואל, לעומתם, רואה את פרשת ברית בין הבתרים כפרשה עצמאית, ומחפש את החטא בתוכה - בדבריו של אברהם לה'.

"במה אדע כי אירשנה"

דבריו של שמואל על חטאו של אברהם "שהפריז על מידותיו של הקב"ה" מתיישבים היטב עם לשון המקרא. אברהם דרש מן הקב"ה ערבות לקיום הבטחתו על ירושת הארץ "במה אדע כי ארשנה", ודרישה זו נראית כמבטאת חוסר אמונה תמימה, ומצדיקה עונש. ולכן, לשיטתו של שמואל, עונשו של אברהם היה מידה כנגד מידה: אברהם שאל "במה אדע", ונתבשר על גלות בניו בלשון "ידוע תדע".

כפי שרשי"ב נדירים מסביר את שיטתו של שמואל:

"שהפריז על מידותיו של הקב"ה - שהגדיל לישאל על מידותיו של הקב"ה שאמר "במה אדע"

יתר על כן, ישעיה הנביא אומר בפרק מ"ג פסוק כ"ז:

כז אֲבִיךָ הֲרֵאשׁוֹן, חָטָא; וּמְלִיצִיךָ, פִּשְׁעוּ בִי.

ורשי"ב מסביר שהחטא הוא שאלת "במה אדע".

"אביך הראשון חטא - באומרו במה אדע (בראשית טו)"

כלומר לדעת רשי"ב העובדה שלמרות שה' הבטיח את הארץ שוב ושוב לאברהם, וממש לפני שאלתו של אברהם ה' ציין כי הוא הוציא אותו מאור כשדים למטרה הספציפית הזו "לתת לך את הארץ הזאת לרשתה", מבקש אברהם מהקב"ה "תוכיח זאת"; היא מעט כפירה עם קצת חוצפה.

על פי שיטה זו ניתן להסביר את תשובת ה' (יב-יד), המכילה הבטחה לגלות ולייסורים, כעונש של מידה כנגד מידה: אברהם מתנהג בחששנות ובחשדנות, ומבקש "הוכחה", ואולי אפילו מילוי קונקרטי של חלק מן ההבטחות שקיבל; כלומר ה"בעיה" של אברהם היא הדרך הארוכה, העיכובים והקשיים. ה' מגיב לדרישה של אברהם בלמדו את אברהם שהעמיד צופן דרך ארוכה, עיכובים רבים, וקשיים רבים (אפילו יותר ממה שאברהם חשב). וזה כנראה סברתו של שמואל ששיעבוד מצרים הוא עונש על ספקנותו של אברהם.

אלא, שישנם שני קשיים בולטים בדבריו של שמואל:

א. אברהם הוא אבי המאמינים וגדול המאמינים. כיצד ניתן לייחס לו חטא של חוסר אמונה תמימה?

ב. הפסוקים הקודמים להודעת הפרענות עומדים בסתירה ברורה להבנה שאברהם פקפק באמונת הקב"ה (ט"ו, ה'ז):

"ויוצא אתו החוצה, ויאמר - הבט נא השמימה וספר הכוכבים אם תוכל לספר אתם, ויאמר לו - כה יהיה זרעך: והאמן בה' ויחשבה לו צדקה: ויאמר אליו - אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה: ויאמר ה' אלוקים, במה אדע כי אירשנה".

כלומר התורה מספרת במפורש שבח אמונתו של אברהם בהבטחת הזרע, ולכן לא ברור מדוע לא יאמין אברהם בהבטחה על מתן הארץ?

אפשר ששיטתו של שמואל קשורה לשיטתו של בעל סדר עולם, כפי שמביא רשי"ב משמו בשמות י"ב, מ"א:

"שלושים שנה וארבע מאות שנה - בין הכל. משנולד יצחק עד עכשיו היו ארבע מאות שנה, משהיה לו זרע לאברהם נתקיים 'כי גר יהיה זרעך', ושלושים שנה היו משנגזרה גזירת בין הבתרים עד שנולד יצחק".

והדברים תמוהים: איך הייתה ברית בין הבתרים כשהיה אברהם בן שבעים, והרי בתחילת פרשתנו נאמר במפורש (י"ב, ד): "ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן"?

הרמב"ן (שמות י"ב, מ) עסק בשאלה זו, והזכיר את דעת בעל "סדר עולם" (פ"א), שאברהם עלה מחרן לארץ ישראל פעמיים: פעם אחת בגיל שבעים, ופעם נוספת בגיל שבעים וחמש (ולא נאריך בשיטתו). מכל מקום, למדנו משיטתו שהפרשיות אינן כסדרן, וגם לענין ברית בין הבתרים יש להשתמש בכלל של אין מוקדם ומאוחר בתורה, ופרשת ברית בין הבתרים אירעה לפני תחילת הפרשה.

אפשר שאין צורך להניח שהיו שתי עליות של אברהם לארץ (כפי שסובר הרמב"ן), ודי להקדים את ברית בין הבתרים אל סוף פרשת נח, אל הזמן שאברהם שהה עם משפחתו בחרן. חרן נמצאת סמוך לנהר פרת, שהוא גבולה של הארץ שהובטחה לאברהם בברית בין הבתרים. שהרי בברית בין הבתרים לא הובטחה לאברהם רק ארץ כנען, כמו בברית המילה, אלא כל "הארץ הזאת" - כולל הקניני, הקניזי, הקדמוני והרפאים.

כלומר, על פי הסבר זה, אברם חי עם בית אביו ומשפחתו בחרן. שם נגלה אליו הקב"ה בהיותו בן שבעים, הראה לו מרחוק את "הארץ הזאת" שמעברו הדרומי-מערבי של נהר פרת, ובישר לו: "אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה". לאור בשורה זו, ציווהו ה' כעבור חמש שנים - בגיל שבעים וחמש - לעזוב את ארצו, את מולדתו ואת בית אביו, וללכת לאותה ארץ שיראהו. בשלב זה, אברם

עדיין אינו אברהם גדול המאמינים ואביהם. הוא בנו של תרח עובד האלילים, ואף שכבר גילה (דרך השמש והירח) שהקב"ה הוא בורא העולם, ואף שכבר עמד בניסיון כבשן האש באור כשדים - עדיין יש לו תהיות ושאלות על דרכו ועל הבטחותיו של הקב"ה. ואכן, הוא נענש על תהיות אלו בהבטחת הפורענות של "גר יהיה זרעך בארץ לא להם" בברית בין הבתרים. משהגיע אברם לארץ כעבור חמש שנים בצו ה', והקב"ה נגלה עליו באהלו והשגיח עליו בכל אשר הלך - רק אז, בארץ נחלת ה' וחמדתו, הוא נתעלה מדרגה אחרי מדרגה, עד שהפך לאבי המאמינים בה'. רק אז נאמר עליו: "והאמין בה' ויחשבה לו צדקה".

לפי הסבר זה, יש לחלק את הפרשה לשני חלקים ולהפריד ביניהם:

החלק הראשון של פרק ט"ו שנאמר בארץ, אחרי מלחמת המלכים, כאשר אברהם הוא לפחות בן שבעים וחמש שנים:

"אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר - אל תירא אברם, אנכי מגן לך, שכרך הרבה מאד: ויאמר אברם - ה' אלוקים מה תתן לי ואנכי הולך עירי, ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר: ויאמר אברם - הן לי לא נתתה זרע והנה בן ביתי יורש אתי: והנה דבר ה' אליו לאמר - לא יירשך זה, כי אם אשר יצא ממעיד הוא יירשך: ויוצא אתו החוצה, ויאמר - הבט נא השמימה וספר הכוכבים אם תוכל לספר אתם, ויאמר לו - כה יהיה זרעך: והאמן בה' ויחשבה לו צדקה" (ט"ו, א-ו)

החלק השני של פרק ט"ו, שהוא קדום יותר, ונאמר בחרן בעת שאברם היה בן שבעים:

"ויאמר אליו - אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה: ויאמר - ה' אלוקים, במה אדע כי אירשנה: ויאמר אליו - קחה לי עגלה משלשת ועז משלשת ואיל משלש ותור וגוזל: ויקח לו את כל אלה ויבחר אתם בתוך ויתן איש בתרו לקראת רעהו, ואת הצפר לא בתר: וירד העיט על הפגרים וישב אתם אברם: ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם, והנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו" (ט"ו, ז-יב)

הסבר זה אמנם, עונה על השאלות שהצגנו לעיל, ומסביר את הקשר בין בקשתו של אברהם "במה אדע" (טו:ח) לבין ההבטחה "ידע תדע", אבל הוא לא מצדיקה אותה כיאות; נראה כי שעבוד של ארבע מאות שנה הוא עונש קצת קיצוני על משפט ספקני אחד. יתר על כן: ניתן להסביר כי דבריו של אברהם אינם חטא כלל; ייתכן שאברהם מנסה להבין האם ההבטחה תלויה במעשיו, ואם כן, הוא שואל, כיצד ניתן להיות בטוח שלא "יגרום החטא"? אברהם מבולב ודואג, ולכן הוא מבקש ביטחון; הוא

אינו ספקן - הוא אינו מטיל ספק בקב"ה, אלא בעצמו. אכן עזרא, רמב"ן, ספורנו ואברבנאל - כולם סבורים שבקשתו שלאברהם היא כשרה וסבירה. ולדוגמא אומר הרמב"ן:

"ולכן חשש אברהם פן יהיה בירושת הארץ תנאי המעשים אף על פי שאמר לו פעמים (לעיל יב ז, יג טו) לזרעך אתן את הארץ הזאת, כי עתה לא יגזור המתנה כאשר גזר לו זרע, ולכן אמר במה אדע כי אירשנה: ואינו כשאלת "מה אות" (מ"ב כ ח), וגם הקדוש ברוך הוא לא עשה עמו כשאר האותות להראות לו אות או מופת בדבר נפלא, אבל בקש אברהם שידע ידיעה אמיתית שיירשנה ולא יגרום חטאו או חטא זרעו למנעה מהם, ואלו שמא יעשו הכנענים תשובה ויקיים בהם רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ להאביד ושב הגוי ההוא מרעתו ונחמתי על הרעה (ירמיה יח ז). והקדוש ברוך הוא כרת עמו ברית שיירשנה על כל פנים"

כמו כן יש לזכור שלעומת שיטתו של שמואל בדבר חטאו של אברהם בשאלה "במה אדע" ישנם שיטות הפוכות במדרש. למשל בבראשית רבה מד:

"במה אדע? רבי חייא ברבי חנינה אמר: לא כקורא תגר, אלא אמר לו 'באיזו זכות'. אמר לו: בכפרות שאני נותן לבניך".

כלומר רבי חייא ברבי חנינה מפרש 'במה אדע', באיזו זכות. ונראה שהוא דורש את הפסוק על דרך של סרסוהו ופרשהו. "במה אדע כי אירשנה" כאילו היה כתוב: הודיעני במה (באיזו זכות) אירשנה. ועל פי זה: "קחה לי עגלה משולשת ועז משולשת, ואיל משולש", וכו' (ט), הוא רמז לקרבנות שבזכותם יתכפרו עוונות בני ישראל ויהיו ישראל ראויים לארץ ישראל, כמו שאומר רש"י:

עגלה משלשת - , (ב"ר) שלשה עגלים רמז לג' פרים פר יוהכ"פ ופר העלם דבר של צבור ועגלה ערופה

ועז משלשת - רמז לשעיר הנעשה בפנים ושעירי מוספין של מועד ושעיר חטאת יחיד ואיל משלש - אשם ודאי ואשם תלוי וכבשה של חטאת יחיד

ותור וגוזל - תור ובן יונה

(הערה: רש"י אגב מביא, אמנם במסגרת "דבר אחר", את דרשת ר' חייא הנ"ל מבראשית רבה, אך פירושו הראשון העיקרי הוא כי "על ירושת הארץ שאל אברהם אות ואמר במה אדע"; כלומר רש"י נטה והעדיף את שיטתו של שמואל על פני שיטת רבי חייא.)

"שעשה אנגריא בתלמידי חכמים"

כאמור לעיל, שיטתם של חכמי ארץ ישראל הייתה ללמוד את המקראות כסדרם. לפי

פירושם, ברית בין הבתרים סמוכה למלחמת המלכים, וכולה מצויה תחת הפתיחה לפרק ט"ו - "אחר הדברים האלה".

תחילה נדון בשיטתו של רבי אבהו משם רבי אלעזר. לדבריו, אברהם נענש בעבדות בניו מידה כנגד מידה על שעשה אנגריא בתלמידי חכמים. בעולם החרדי, נהגו להוכיח מדבריו של ר' אבהו את הטענה שאין לגייס לומדי תורה לצה"ל. טענה זו יצאה מהנחה פרשנית שאשמתו של אברהם הייתה בכך שביטל את חניכיו ילידי ביתו מתורה, כיוון שזמן הרדיפה אחרי חיילות כדרלעומר וחבריו והצלת לוט היה זמן מבוזבז מבחינת לימוד התורה. כמו שאומר הר"ע בנדרים:

"שעשה אנגריא בתלמידי חכמים - שהולכן למלחמה כדכתיב וירק את חניכיו דהיינו בני אדם שחנך לתורה"

אבל ראוי לשים לב שהמדרש אינו סובר שאברהם חטא בזה שהוא רדף אחרי ארבעת המלכים, אבל שבכך שאברהם היה צריך לרדוף לבדו או לשלוח את אליעזר למרדף, (כפי שאכן מופיע במדרש, ששלוש מאות ושמונה עשר הלוחמים לא היו אלא אליעזר (בגימטריא - 318)). במילים אחרות: גם על פי המדרש ברור שיש לבטל תורה בשביל המרדף וההצלה, שהרי אברהם לא נענש על שביטל תורה מעצמו. הוא נענש רק על כך שהעסיק לוחמים רבים מדי במלחמה נגד ארבעת המלכים וצבאותיהם.

הרב יעקב מדן ראש ישיבת הר עתיון דוחה על הבנה מכח הקושיות הבאות: האמנם שלוש מאות ושמונה עשר לוחמים הם צבא גדול מדי עבור האתגר הצבאי שעמד לפני אברהם? האמנם היה עליו לסמוך על הנס? האמנם כל ילידי ביתו של אברהם עסקו כל ימיהם ולילותיהם רק בתורה, ולא פרשו ממנה לצרכי ביתו של אברהם? ומי רעה את צאנו, ומי חפר את בארותיו, ומי נטה את אוהליו בעת נדודיו? כלום שימש אברהם את ילידי ביתו ולא הם שימשו אותו?

לאור הקושיות הנ"ל, הרב מדן מציע הסבר שונה לדבריו של רבי אבהו:

אפשר שחז"ל פקפקו בצדקת מטרתה של המלחמה שאברהם יצא אליה - הצלת מלכות סדום מידיה של כדרלעומר, והם לא ראו בה הצדקה מספיקה לסיכון נפשם של ילידי ביתו. ואם תאמר - מה להם לחז"ל ולנפשם של אותם נוכרים ועבדים שניהלו את צאנו של אברהם, הרי שהיא הנותנת: חז"ל מעמידים אותנו על כך שאותם עבדים היו תלמידי חכמים ומקיימי מצוות, ואליעזר היה דולה ומשקה אותם מתורת אברהם רבו. אנשים אלו - אסור היה לאברהם לסכן אותם לשווא. מדוע, אפוא, לא באו חז"ל וטענו על אברהם עצמו, שסיכן אף את עצמו במלחמה זו? התשובה לשאלה זו

ברורה: לא הרי סיכון שנוטל האדם על עצמו כהרי סיכון שהוא דורש מאחרים להסתכן, ואפילו הם עבדיו. אברהם נטל את הסיכון על עצמו כדי להציל את קרובו, לוט, ובכך קיים את מצנת "ומבשרך לא תתעלם". הייתה לו מחויבות מיוחדת ללוט, בן אחיו שנשרף על קידוש השם כשהחליט לקבל עליו את א-לוקי אברהם. אך לוט לא היה קרובם ולא היה ידיד של רועי אברהם ועבדיו. ההיפך הוא הנכון: הוא היה יריבם המושבע. לאברהם לא הייתה כל זכות לסכן אותם למען הצלתו.

ההערה נוספת בעניין דבריו של רבי אבהו מעיר הרב מדן. כאמור, המדרש טורח לחדש שאליעזר לבדו רדף אחרי המלכים להציל את לוט (בראשית רבה מ"ד, ט):

"ריש לקיש בשם בר קפרא אמר: בן משק ביתי - בר ביתי הוא אליעזר, שעל ידו רדפתי מלכים עד דמשק. ואליעזר היה שמו, שנאמר 'וירק את חניכיו ילידי ביתו שמונה עשר ושלוש מאות', מנין אליעזר הוה 'ח' וג' מאות".

ונשאלת השאלה מה ראה בעל המדרש לעקור את פשטי המקראות ואת ההיגיון הפשוט, ולהציע אגדה מוזרה זו?

הרב מדן מסביר שהמדרש העמיד במקומות רבים את אברהם אבינו מול גדעון השופט. (לדוגמא: האגדה הידועה שאברהם ניתץ בה את פסילי בית אביו, נידון בשל כך למוות על ידי נמרוד, ואביו תרח הצילו בחכמתו מתגרת ידו של נמרוד - נראית כמקבילה לסיפורו של גדעון, שניתץ את האשרה ואת מזבח הבעל של בית אביו יואש, אנשי עופרה ביקשו להורגו, ויואש הציל בחכמתו את גדעון בנו מהם.) מקור ההשוואה הוא בכך שאברהם לקח כשלוש מאות מילידי ביתו למלחמה בצבאותיהם הגדולים של ארבעה מלכים גיבורים, ועשה זאת בתחבולה של "ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכס" - כלומר, הוא תקף התקפת פתע באישון לילה על מחנה האויב הנם את שנתו, בכוחות שונים מכיוונים שונים, וכך גרם לאנשי המחנה לנוס בבהלה ולהשאיר את כל שללם.

יד וישמע אברם, פי נשבה אחיו; וירק את-חניכיו ילידי ביתו, שמנה עשר ושלוש מאות, וירדף, עד-דן. ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו, ויכס; וירדפם, עד-חובה, אשר משמאל, לדמשק.

בדרך זו בדיוק פעל גדעון עם שלוש מאות חייליו נגד מחנה מדין.

ויהי כשמע גדעון את-מספר החלום, ואת-שברו--וישתחו; וישב, אל-מחנה ישראל, ויאמר קומו, כי-נתן יהוה בידכם את-מחנה מדין. ויחץ את-שלוש-מאות האיש, שלשה ראשים; ויתן שופרות ביד-כלם וכדים ריקים, ולפדים

"תן לי הנפש והרכוש קח לך"

השיטה האחרונה שנותרה לנו היא שיטתו של רבי יוחנן, הטוען אף הוא שחטאו של אברהם נעוץ במלחמת המלכים. לדעתו, חטאו היה שהפריש בני אדם מלהיכנס תחת כנפי השכינה בעת שמלך סדום הציע לו "תן לי הנפש והרכוש קח לך". כמו שמסביר רש"י בנדרים:

"תן לי הנפש והרכוש קח לך – ולא היה לו לעשות כן שהיה לו לגיירם"

ובאופן דומה מסביר הר"י בנדרים:

"שנאמר תן לי הנפש – ואברהם אבינו נתנם לו ואילו עכבן שלעצמו היה מכניסן תחת כנפי השכינה"

ויש לשאול על גישה מדרשית זו: מדוע נצפה מאברהם לגייר את כל אנשי סדום ולהכניסם תחת כנפי השכינה? ומה טוב היה יוצא מגיור כפוי של כל אנשי סדום? והיכן נצטוונו להרבות גרים, ועוד כאנשי סדום הרעים והחטאים?!

הרב יואל בן נון עונה על השאלה שהצגנו בהסבר הבא:

"שיטתו של הרב - רבי יוחנן - היא צדו השני של המטבע של שיטתו של התלמיד - רבי אבהו. ההנחה שהייתה הצדקה להציל את אנשי סדום משביים ומעבדותם קשורה קשר הדוק עם ההנחה שניתן היה לגיירם ולהכניסם תחת כנפי השכינה. לשם מטרה כזו - ראוי היה גם לתלמידי חכמים, כילידי ביתו של אברהם, להסתכן ולהציל את לוט ואת סדום עמו. אך אם אברהם החליט למשוך ידיו מאנשי סדום ומלוט, ולשלחם אל רשעתם הקודמת - אין כל טעם של אמת במלחמתו, ואין היא אלא אנגריא בתלמידי חכמים."

ננסה לפרט הסבר זה. אחרי שנפרד אברם מלוט ההולך לסדום, נגלה אליו הקב"ה ומבטיחו (י"ג, יד-יז):

"וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו - שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם, צפונה ונגבה וקדמה וימה: כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם: ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה: קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה."

הבטחה זו, על פי סגנונה, אינה מתייחסת לארץ כנען בלבד, אלא לכל הארץ הגדולה - מנהר מצרים עד נהר פרת. אנו רגילים להבין הבטחה זו כחזון לימים רחוקים, אך על פי הסברם של הרב יואל בן-נון והרב מדן, לא היא! כוונת הקב"ה בדבריו היא כאן ועכשיו. ואכן, סמוך להבטחתו של הקב"ה פורצת מלחמת ארבעת המלכים (כפי שאנו מכנים אותה), וארבעת מלכי עבר הנהר, שמוצאם ממסופוטמיה, פולשים לעבר הירדן המזרחי, ומכים את כל

בתוך הפדים. **יז** ויאמר אליהם, ממני תראו וכן תעשו; והנה אנכי בא בקצה המחנה, והיה כאשר-אעשה פן תעשו. **יח** ותקעתני בשופר--אנכי, וכל-אשר אתי; ותקעתם בשופרות גם-אתם, סביבות כל-המחנה, ואמרתם, ליהנה ולגדעון. {פ}

יט ויבא גדעון ומאה-איש אשר-אתו בקצה המחנה, ראש האשמורת התיכונה--אך הקם הקימו, את-השפירים; ויתקעו, בשופרות, ונפוץ הפדים, אשר בגדם. **כ** ויתקעו שלשת הראשים בשופרות, וישברו הפדים, ויחזיקו בגד-שמואלם בלפדים, ובגד-ימינם השופרות לתקוע; ויקראו, חרב ליהנה ולגדעון. **כא** ויעמדו איש תחתיו, סביב למחנה; ויכץ כל-המחנה ויריעו, ויניסו (ויניסו). **כב** ויתקעו, שלש-מאות השופרות, וישם הנה את חרב איש ברעהו, ובכל-המחנה; וינס המחנה עד-בית השטה, צררתה--עד שפת-אבל מחולה, על-טבת. **כג** ויצעק איש-ישראל מנפתלי ומן-אשר, ומן-כל-מנשה; וירדפו, אחרי מדן.

גם גדעון רדף אחרי מחנה מדן כדי להציל את אחיו בני אמו מידם, כפי שהוא אומר בסוף המלחמה לזבח ולצלמונע מלכי מדן.

יח ויאמר, אל-זבח ואל-צלמונע, איפה האנשים, אשר הרגתם בתבור; ויאמרו, כמוך כמוהם, אחד, כתאר בני המלך. **יט** ויאמר, אחי בני-אמי הם; חי-הנה, לו התייתם אותם--לא הרגתי, אתכם.

הוא עשה זאת כאברהם, שרדף אחרי המלכים כדי להציל מידם את לוט בן אחיו.

וכדבר הלמד מעניינו - הקב"ה הציע לגדעון ניצחון פלאי עוד יותר, הדומה לניצחונם של יונתן ונערו לבדם נגד מחנה הפלשתים במלחמת מכמש (שמואל א' פי"ג), כמו שנאמר בשופטים ז', ט"ז-י"ז:

ט ויהי, בפליה ההוא, ויאמר אליו הנה, קום כד במחנה: פי נתתי, בגדך. **י** ואם-זרא אתה, לרדת--כד אתה ופרה נערך, אל-המחנה. **יא** ושמעת, מה-ידברו, ואחר תחזקנה ידך, ויכדת במחנה; ויכד הוא ופרה נערו, אל-קצה החמשים אשר במחנה.

כלומר, ריש לקיש במדרש מחדש לנו, שאכן כך נהג אברם. הוא ירד למחנה עם אליעזר נערו לבדם, כפי שירד יונתן עם נערו לבדם, שהרי "אין מעצור לה' להושיע ברב או במעט". גדעון - לעומתם - נסוג בחזרה ולקח את כל שלוש מאות לוחמיו.

ומציע הרב מדן, שיתכן שלדעת ר' אבהו, חטאו של אברהם היה שנהג כגדעון, ולא כדריש לקיש וכיונתן ונערו.

הממלכות שישבו בה, מצפון לים המלח הם מכים את חמשת המלכים, ואפשר שהם גם השתלטו גם על עבר הירדן המערבי בדרכם חזרה הביתה, לכיוון דמשק; כלומר הם כובשים ומשתלטים על שתי גדות הירדן. והנה בא אברהם ומכריע באחת את הכובשים. ובעת שהוא מגרש אותם אל מעבר לפרת - נופלת בידו כל הארץ עד נהר פרת, והוא שב עטור ניצחון ממלחמתו כשליט של הארץ המובטחת. לכן, לא ייפלא שדרשו חז"ל, ורש"י מביא אותם:

"עמק השווה - שהשווה כל המלכים למנות את אברם למלך עליהם"

כלומר כל מלכי הארץ המובטחת מקבלים את שלטונו של אברהם, שהרי הוא שחרר אותם מעולו של כדרלעומר. בדומה לכך, מאות שנים אחרי כן, באו כל שבטי ישראל לגדעון אחרי נצחונם על מדין, וביקשו ממנו (שופטים ח', כב): **"משל בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך, כי הושעתנו מכף מדין"**.

כלומר בנצחון על ארבעת המלכים, כבש למעשה אברהם את כל הארץ המובטחת, ואם כן בנצחון של אברהם על ארבעת המלכים קיים למעשה הקב"ה את הבטחתו לאברם לתת בידו את כל הארץ.

למעשה התמונה האחרונה של סיפור מלחמת המלכים (יד: ט"ז-כ"ד)

טז וַיִּשָׁב, אֶת כָּל-הָרֶכֶשׁ; וְגַם אֶת-לוֹט אָחִיו וְרֶכְשׁוֹ הַשֵּׁיב, וְגַם אֶת-הַנָּשִׁים וְאֶת-הָעַם. זי וַיֵּצֵא מֶלֶךְ-סְדֹם, לְקִרְאָתוֹ, אַחֲרֵי שׁוּבוֹ מֵהַפּוֹת אֶת-כְּדָרְלַעֲמֹר, וְאֶת-הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ--אֶל-עֶמֶק שְׁוֵה, הוּא עֶמֶק הַמֶּלֶךְ. יח וּמִלְכֵי-צָדֵק מֶלֶךְ שָׁלֵם, הוֹצִיא לָחֵם וַיֵּי; וְהוּא כֹהֵן, לְאֵל עֲלִיּוֹן. יט וַיְבָרְכֵהוּ, וַיֹּאמֶר: בְּרִיךְ אֲבָרָם לְאֵל עֲלִיּוֹן, קִנְה שְׁמִים וְאָרֶץ. כ וּבְרִיךְ אֵל עֲלִיּוֹן, אֲשֶׁר-מִגֹּן צָרִיךְ בְּיָדְךָ; וַיִּתֵּן-לוֹ מַעֲשֶׂר, מִכֹּל. כא וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ-סְדֹם, אֶל-אֲבָרָם: תֵּן-לִי הַנֶּפֶשׁ, וְהָרֶכֶשׁ קַח-לָךְ. כב וַיֹּאמֶר אֲבָרָם, אֶל-מֶלֶךְ סְדֹם: הֲרַמְתִּי יָדִי אֶל-יְהוָה אֵל עֲלִיּוֹן, קִנְה שְׁמִים וְאָרֶץ. כג אִם-מַחֹט וְעַד שְׂרֹדֶךָ-נֶעַל, וְאִם-אֶקַח מִכָּל-אֲשֶׁר-לָךְ; וְלֹא תֹאמַר, אֲנִי הִעֲשִׂיתִי אֶת-אֲבָרָם. כד בְּלַעֲדִי, רַק אֲשֶׁר אָכְלוּ הַנְּעָרִים, וְחֶלֶק הָאֲנָשִׁים, אֲשֶׁר הָלְכוּ אִתִּי: עֲנֵר אֲשַׁפֵּל וּמִמָּרָא, הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם. {ס}

מתארת פגישה בין אברהם, המנצח במלחמה, לבין מלך סדום, ראש קבוצת חמש המלכים הכנעניים המובסת, שניצלה על ידי אברהם. האירוע מתרחש בפני מלכי צדק - כהן לאל עליון; על פי הנוהג, אירוע זה אמור להיות המעמד בו אברהם מקבל את המלוכה ממלכי כנען במעמד הנציג של האל העליון. לכל הפחות, אברהם אמור לקבל סוג של תשלום ולחתום על

חוזה רשמי בו הוא מתמנה לבעלים במערכת פיאודלית של אדון וצמית. מלך סדום משחק את התפקיד באופן משולם: הוא מציע לאברהם את כל שלל המלחמה כחלק הראשון של יוזמה להסכם. אולם, אברהם מסרב טוטאלית להצעה זו - הוא דוחה את כל התמלוגים, את הרווחים של בעלי השליטה הכלכלית על סדום ובנות בריתה וכל רמז לחוזה או ריבונות. הוא מבקש רק מזון עבור אלו שלחמו לצידו. ולמעשה, המשמעות הרחבה יותר של הסירוב היא, כפי שמסביר הרב מדין, שאברהם דוחה לא רק הצעה מכמה מלכים מקומיים, אלא את הריבונות על ארץ כנען כולה.

כלומר אברם נסוג, שב לאוהלו ובחר לוותר על שלטונו במרחב ועל כל מה שנתן בידו הקב"ה. מן הסתם שיקוליו עמו. נטילת שלטון על הארץ היא גם נטילת אחריות על יושביה - לחנכם בדרך ה', שהיא דרך הצדקה והמשפט. אברם רואה לפניו את אנשי סדום ברשעתם, והוא מניח שלא יוכל לעמוד במשימה. הוא רוצה להקים את עם ה' מזרעו שלו, לחנכו מילדותו, וכך לכונן את העם שיישא את דגל שם ה' בעולם.

אבל יש במעשהו זה של אברהם הודאה בכישלון וויתור על האתגר שהעמיד הקב"ה בפניו. ייסורי מצפונו על כך ניכרים היטב בתפילתו להצלת אנשי סדום, כעבור עשרים וארבע שנים. גם בפרשתנו צריך הקב"ה לנחם את אברם (ט"ו, א):

"אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר - אל תירא אברם, אנכי מגן לך, שכרך הרבה מאד".

היה לאברם לחשוש שמא הפסיד את כל שכרו ואת הבטחתו של הקב"ה, שהרי הוא עצמו החליט להחמיץ אותה. הקב"ה שוב מבטיח לו את הארץ, ואברם מבקש ברית ולא רק הבטחה, שהרי ההבטחה הוחמצה **"ויאמר - ה' אלוקים, במה אדע כי אירשנה"**.

"וירד העיט על הפגרים"

לשיטתו של רבי יוחנן, שהיה על אברם לדרוש את מימוש שלטונו בארץ ולהשליט על יושביה בעל כורחם את "דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" - מצאנו כאן חסרון בהתנהגותו של אברהם. אף שקשה לראות בהתנהגות זו חטא, הגורר עונש וגמול, ברור שיש בה טעם לפגם. ואכן, כפי שנפרט להלן על פי הסברו של הרב מדין, כך נראה בעליל ממהלך ברית בין הבתרים.

בברית מצטווה אברם להביא עגלה משולשת, עז משולשת, איל משולש ותור וגוזל, ולהמתין להופעת ה'. מן הסתם, הייתה אמורה לרדת אש מן השמים על קורבנותיו של אברם, וכך הייתה נכרתת הברית ביניהם.

▪ לדעת רבי יוחנן -הדגש הוא על הגרות כתוצאה של הויתור של אברהם.

אילו נטל אברם את השלטון בארץ ואת האחריות לאומות היושבות בה, לתקנו ולהשיבן לה' - ודאי הן היו מצטרפות לעם א-לוקי אברהם ונוחלות את הארץ לעולם. משהחליט אברם לדחות מן הקדושה ולהוריש את הארץ רק לבניו שלו - עלתה הבעיה: להיכן ילכו העמים הגרים בנחלה שירשו מאבותיהם בארץ ישראל? וכי ניתן לגרש את ילידי הארץ ללא סיבה מוצדקת, רק משום שהקב"ה רוצה להנחיל את הארץ לבניו של אברהם!?

הקב"ה מודיע לאברם, שכל עוד לא שלם עוון האמורי - הקב"ה לא יגרש אותו מארצו. בני האמורי לא היו צדיקים בדורו של אברם, וכולם היו עובדי עבודה זרה; אך אז - בברית בין הבתרים - החל חשבון עוונותיו, וחשבונו של הקב"ה על עבודה זרה הוא עד ארבעה דורות, כאמור בעשרת הדברות באיסור "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" - "פוקד עוון אבות על בנים ועל שלשים ועל רבעים". עד שישלם עוון האמורי ועד שיפקוד עליו הקב"ה את עונו לאחר ארבעה דורות - לא תהיה ארץ לזרעו של אברהם. לכן, עם ישראל היוצא מאברהם עתיד להיות גר בארץ לא להם. גם אם חלק מזמן זה ישבו בני אברהם בארץ ישראל - עדיין תהיה זו תהיה גרות, שהרי האמורי יושב הארץ ישלוט בה.

נשאלת השאלה, על פי הסבר זה, מדוע נגזר על בני אברהם עבדות ועינוי? מדוע לא הסתפק הקב"ה ב"גר יהיה זרעך", והוסיף עליו "ועבדום ועינו אותם"? ומסביר הרב מדן, שכוננת הפסוק היא רק שהגרות תהיה ארבע מאות שנה, ובתוך ארבע מאות השנים הללו יהיו גם עבדות ועינוי למשך זמן לא מוגדר. ואכן כך היה, שהרי העבדות והעינוי לא היו במשך כל ארבע מאות שנות הגרות. אפילו מאתיים ועשר שנות הגרות במצרים לא היו כולן בעבדות ועינוי, שהרי כל שנותיו של יוסף - ולדעת חז"ל, כל זמן שאחיו היו בחיים - עדיין לא החל השעבוד.

לסיכום, העבדות והעינוי הן תוצאות היסטוריות הכרחיות של גרות בארצו של עם אחר לאורך זמן. בדרך הטבע ישנם מלכים מארחים טובים יותר וטובים פחות, סבלניים יותר וסבלניים פחות. לכן קובע הקב"ה זמן לגרות, ואומר שבעקבותיה יבואו לפעמים גם עבדות ועינוי. הגרות - כאמור - תבוא כיוון שאין לעם ישראל עדיין ארץ פנויה, כל עוד לא שלם עוון האמורי.

אלא שבמקום השכינה, ירד העיט על הפגרים. עיט אינו ציפור בודדת. עיט הוא שם פועל, כמו ציד ודיג. מסתבר, אפוא, שלהק גדול של ציפורי טרף ירד על הקורבנות שאברם הכין לברית. אברם לא ויתר על קיום חלקו בברית. מן הסתם, הוא נטל מקל עבה וגדול ונלחם בכל כוחו נגד להק הציפורים הטורפות. זוהי מלחמה של שעות רבות, מלחמה מסוכנת ומתישה. מלחמה ארוכה זו מתוארת בתורה בכמה מילים קצרות:

"וירד העיט על הפגרים, וישב אתם אברם".

בעת מלחמתו הנואשת, אברם - מן הסתם - נשא את עינוי לשמיים, ושאל את עצמו מדוע מבושש הקב"ה להוריד את אישו אל הקורבנות שהכין לו אברם לקיום הברית. אך במשך כל היום - הקב"ה אינו מופיע.

"ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם, והנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו: ויאמר לאברם - ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה: וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי, ואחרי כן יצאו ברכש גדול: ואתה תבוא אל אבתיך בשלום, תקבר בשיבה טובה: ודור רביעי ישובו הנה, כי לא שלם עון האמרי עד הנה: ויהי השמש באה ועלטה היה, והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה".

(ט"ו, יא-יז)

והנה השמש לבוא - החמה כבר בראש האילנות, אברם ניצח את ציפורי הטרף אך כרע תחתיו באפיסת כוחות ונרדם או התעלף. ודווקא אז הגיע הקב"ה, מצאו לאברם ישן, וייעד את הפגישה הבאה ביניהם לעוד ארבע מאות שנה!

מהו הנמשל למאבקו הסיזיפי של אברם בעיט? נראה, שהנמשל הוא מאבקו הרוחני והפיזי של אברהם בגויים הסובבים אותו וברשותם, מאבק ששיאו היה מלחמת המלכים. עם הניצחון והאתגר הרוחני שבעקבותיו - להשליט את דרך ה', דרך הצדקה והמשפט על גויי הארץ, מנהר מצרים עד נהר פרת. דווקא אז, בשיא המאבק, גילה אברם עייפות ופיק ברכיים ונסוג. בניגוד לחטאים של אברהם על פי ר' אבהו ועל פי שמואל, החטא שמציין ר' יוחנן אינו חטא אלא מחדל: חוסר אומץ להתרומם לדרגת תיקון העולם כולו, ועל כך לא מגיע עונש! ואכן, לדעת הרב מדן, ר' יוחנן סבור שבשורת "גר יהיה זרעך" אינה עונש, אלא הכרת היסטורי מחמת נסיגתו של אברם לאוהלו.

▪ רבי אבהו שם את הדגש על העבדות במצרים - מידה כנגד מידה על האנגריא שעשה אברהם בעבדיו.

▪ שמואל, שהאשים את אברם בקריאת תגר על הבטחתו של הקב"ה, שם את הדגש על העינוי - ייסורים כפשוטם.